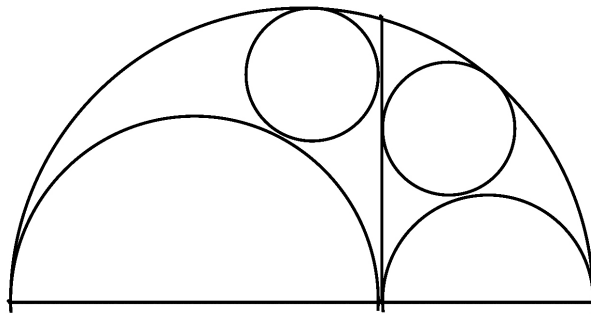

Tvillingcirklar

Christer Bergsten

Linköpings universitet
chber@mai.liu.se

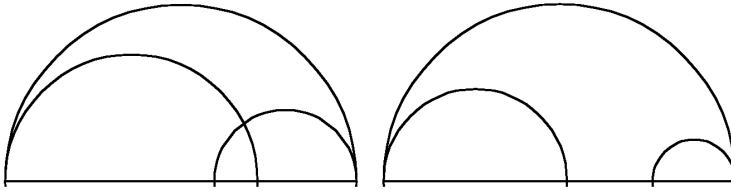
En konfiguration av cirklar som fascinerat genom tiderna är den s.k. skomakar-kniven, eller arbelos. I denna tidskrift har den tidigare tagits upp av Bengt Ulin [1], Karen Sofie Ronaess [2] och Morten Eide [3], där bl.a. de arkimediska tvilling-cirklarna diskuterats. Figuren nedan visar skomakarkniven med dessa två mindre cirklar som är kongruenta oberoende av den relativa storleken mellan de två inre tangerande halvcirklarna.

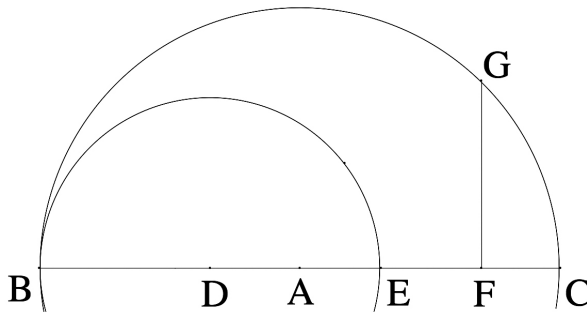
I denna artikel betraktas skomakarkniven då dess två mindre halvcirklar inte tangerar varandra, dvs. skär varandra eller saknar gemensamma punkter. Denna figur kallar jag en öppen arbelos (se Figur 1). Den gemensamma tangenten ersätts då med de inre halvcirklarnas potenslinje. Jag kommer i det följande att visa att en motsvarighet till de tvillingcirklar som Arkimedes introducerade då förblir tvilling-cirklar, dvs. är kongruenta. Jag kommer att utgå från en geometrisk konstruktion med vilken man kan konstruera dessa cirklar och ta fram formler för dessa cirkels diameter och medelpunkter. Avslutningsvis pekar jag på ytterligare en intressant cirkel som tangerar tvillingcirklarna. Endast grundläggande klassisk geometri kommer att användas. För att förenkla notationen kommer en cirkel med medelpunkt i A och med B som en punkt på cirkelns periferi att betecknas C_{AB}

1 Ett konstruktionsproblem

I Figur 2 är cirkeln C_{AB} given med diametern BC. Cirkeln C_{DB} har sin medelpunkt D på BC. Normalen genom en punkt F på BC skär C_{AB} i G. Uppgiften är att konstruera en cirkel som tangerar C_{AB} , C_{DB} och sträckan FG (på dess vänstra sida; FG kan även skära cirkeln C_{AB}).

Figur 1: Två fall av en öppen arbelos.

Figur 2: Att konstruera en cirkel som tangerar cirkeln C_{AB} , cirkeln C_{DB} och sträckan FG .

Konstruktion 1

Utgå från Figur 2. Dra sträckan BG som skär C_{DB} i H . Dra normalen från H till FG som skär FG i J . Bestäm mittpunkten K på sträckan HJ . Rita cirkeln C_{HK} . Förläng sträckan DH tills den skär cirkeln C_{HK} i L . Medelpunkten M i den sökta cirkeln fås nu som skärningen mellan cirkeln C_{DL} och normalen till BC genom K . Sträckan DM skär C_{DB} i N . Cirkeln C_{MN} är den sökta cirkeln.

Bevis för konstruktion 1. Cirkeln C_{MN} har konstruerats så att den tangerar normalen FG och cirkeln C_{DB} . För att visa att den även tangerar cirkeln C_{AB} inför jag följande längdbeteckningar: $BC = 1$, $BE = r$ och $BF = a$. Konstruktionen är inte beroende av relationen mellan r och a . För beviset hänvisas till Figur 3.

Då vinklarna BHE och BGC båda är räta (periferivinklar i halvcirklar) är HE och GC parallella och flera likformiga trianglar kan lätt identifieras. Man får då direkt att $FG = \sqrt{a(1-a)}$ och att $\frac{BH'}{BF} = \frac{BH}{BG} = \frac{HE}{GC} = \frac{BE}{BC}$, som då ger $BH' = ar$ och därmed $HK = \frac{1}{2}(a - ar)$. Av detta fås $BM' = a - \frac{1}{2}(a - ar) = \frac{1}{2}(a + ar)$. Av Pythagoras sats följer sedan att

$$MM'^2 = DM^2 - DM'^2 = \left(\frac{r}{2} + \frac{1}{2}(a - ar)\right)^2 - \left(\frac{1}{2}(a + ar) - \frac{r}{2}\right)^2 = ar(1 - a).$$

Lemma 1. *De två inskrivna cirkklarna i Figur 4 är tvillingcirkelar, dvs har samma diameter.*

Bevis. Dra sträckorna HE och SU, där U är skärningen mellan cirkeln C_{RC} och BC (se Figur 4). Dessa sträckor skär varandra i V. Fyrhörningen GHVS är en rektangel eftersom vinklarna BGC, BHE och USC är räta. Dra linjen genom H och S. Triangeln GHS är då likformig med triangeln GCB. Om Q' är den andra skärningspunkten mellan FG:s förlängning och cirkeln C_{DB} (och med C_{RC}) är nämligen enligt kordasatsen

$$(1) \quad GS \cdot GC = GQ \cdot GQ' = GH \cdot GB,$$

som medför att

$$\frac{GS}{GH} = \frac{GB}{GC}.$$

Eftersom det finns en gemensam vinkel vid G följer likformigheten. Punkten V måste då ligga på FG då även trianglarna SVG och FCG är likformiga med GCB. Diagonalen HS till rektangeln GHVS delas då av FG på mitten, vilket innebär att punkterna H och S har samma vinkelräta avstånd till FG. Enligt ovan innebär detta att cirkklarna med medelpunkter i M respektive T har samma diametrar, dvs är tvillingcirkelar. $\square$

Då punkterna E och U sammanfaller fås som ett specialfall de klassiska Arkimedes tvillingcirkelar.

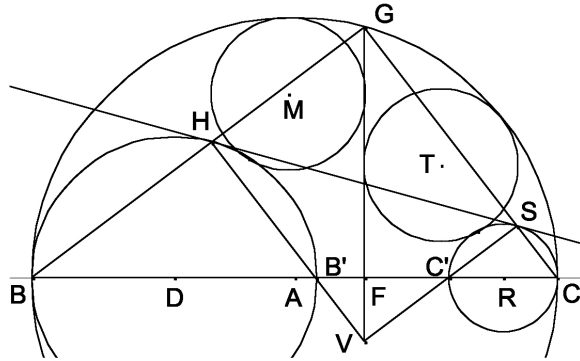
Lemma 2. *Linjen genom H och S är gemensam tangent till de båda cirkklarna C_{DB} och C_{RC} .*

Bevis. Vinkeln DHS är summan av vinklarna DHE och EHS. Men vinklarna DHE och DEH är lika och då enligt ovan lika med vinkeln BCG. Eftersom också vinklarna EHS och GBC är lika, så är vinkeln DHS lika stor som summan av vinklarna BCG och GBC, dvs rät. Analogt ses att vinkeln RSH är rät. $\square$

Kordasatsen medför också utifrån (1) ovan att från punkten G (och från vilken annan punkt som helst på linjen genom F och G) är det lika långa tangenter till båda cirkklarna C_{DB} och C_{RC} . Linjen genom skärningspunkterna Q och Q' är potenslinjen till C_{DB} och C_{RC} . Potenslinjen kan också enkelt konstrueras då cirkklarna inte överlappar, vilket utgör det andra fallet av den generaliserade arbelosfigur jag kallar en öppen arbelos. Samma resultat för tvillingcirkellarna gäller även i detta fall, om FG är på denna potenslinje som i Figur 5. Detta följer också med samma argument där mellanledet i (1) då ersätts med de gemensamma längderna av tangenterna. Eftersom diagonalen HS i rektangeln GHVS delas på mitten av FG kan potenslinjens läge direkt konstrueras med hjälp av mittpunkten på HS (se fotnot 2 nedan).

Resultaten ovan kan sammanfattas i följande sats:

Sats 1. *I en öppen arbelos, dvs. den generaliserade arbelosfigur som fås då de mindre halvcirkklarna inte tangerar varandra och deras gemensamma tangent ersätts av deras potenslinje, är de inskrivna cirkklarna tvillingcirkelar (dvs cirkklarna med medelpunkter M respektive T i Figur 4 respektive 5).*

Figur 5: Tvillingcirklar vid potenslinjen.

För att bestämma potenslinjens läge BF och tvillingcirklarnas diameter använder jag följande beteckningar: $BC = 1$, $BB' = r_1$, $BF = a$, $BC' = r_2$, och tvillingcirklarnas respektive radie r_M och r_T . Här är r_1 och r_2 båda mellan 0 och 1 och oberoende av varandra (dvs även fallet med de mindre cirklarna enligt Figur 4 är möjligt).

Sats 2. *Tvillingcirklarnas diameter är halva harmoniska medelvärdet av $1 - r_1$ och r_2 (dvs. sträckorna $B'C$ och BC' i Figur 5), vilket kan uttryckas genom formeln*

$$r_M = r_T = \frac{r_2(1 - r_1)}{2(r_2 + 1 - r_1)}$$

.

Bevis. Med egenskapen att tangenten från G till respektive cirkel C_{DB} och C_{RC} är lika ger Pythagoras sats, efter förenklingar,¹ att

$$a = \frac{r_2}{r_2 + 1 - r_1}, \quad r_M = \frac{a(1 - r_1)}{2} \quad \text{och} \quad r_T = \frac{r_2(1 - a)}{2}.$$

Tillsammans ger detta även att

$$r_M = r_T = \frac{r_2(1 - r_1)}{2(r_2 + 1 - r_1)}.$$

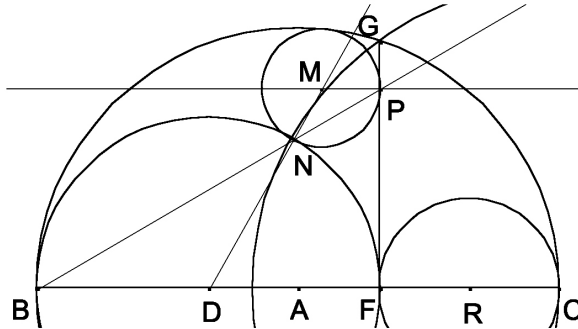
Med $r_1 = r_2 = r$ fås fallet med arbelos (dvs. B' och C' sammanfaller med F i Figur 5) och formeln ovan visar att tvillingcirkelns diameter då är halva harmoniska medelvärdet av de givna inre cirklarnas diametrar. $\square$

Konstruktionen ovan av tvillingcirklarna kan alltså genomföras även i arbelos. Jag visar emellertid i Figur 6 en enklare konstruktion av dessa.

¹Se Appendix för detaljerna

Konstruktion 2

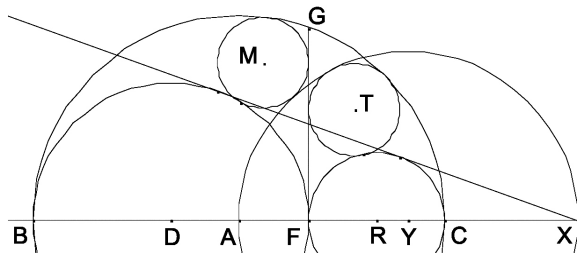
Genom att rita vad jag i [5] kallade den magiska cirkeln C_{CG} får man direkt tangeringspunkten N som skärningen mellan C_{CG} och C_{DB} (se även [4]). Förlängningen av BN skär FG i P och förlängningen av DN skär normalen till FG genom P i M , tvillingcirkelns medelpunkt. Tvillingcirkeln kan ritas. Konstruktionen av den andra tvillingcirkeln genomförs analogt med hjälp av den magiska cirkeln C_{BG} . För ett bevis av konstruktionens giltighet hänvisas till [5]

Figur 6: Konstruktion av en tvillingcirkel i arbelos.

3 Ett tangeringsproblem

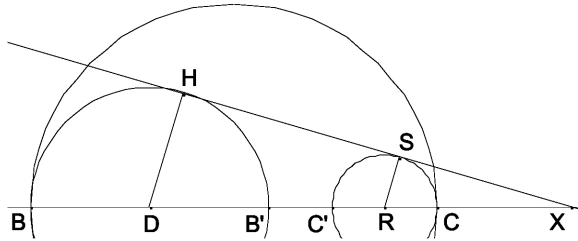
Konstruktioner och observationer som de som presenteras i denna artikel kan med fördel göras med hjälp av så kallade dynamiska geometriprogram som funnits på marknaden sedan 1980-talet, dvs. dataprogram där man kan rita och ”dra” i geometriska figurer för att undersöka deras egenskaper (se t.ex. [6]). En sådan observation är att om den gemensamma tangenten till cirkelarna C_{DB} och C_{RC} i arbelos skär BC :s förlängning i punkten X , så tangerar cirkeln med diameter AX de båda tvillingcirkelarna (se Figur 7). Vid en undersökning med ett dynamiskt geometripro-

Figur 7: Cirkeln med diameter AX tangerar tvillingcirkelarna i arbelos.

gram upptäcker man att denna tangeringsegenskap även gäller i en öppen arbelos. Jag formulerar detta som Sats 3.

Punkten X är den så kallade likställighetspunkten till cirklarna C_{DB} och C_{RC} . Figur 8 illustrerar denna punkt i en öppen arbelos. För att bestämma likställighetspunktens läge i detta fall är här r_1 och r_2 båda mellan 0 och 1 med $r_1 + r_2 > 1$ men i övrigt oberoende av varandra. Detta innebär att båda fallen med de mindre cirklarna enligt Figur 1 är möjliga och att punkten X ligger till höger om cirklarna.

Figur 8: Likställighetspunkten X till cirklarna i en öppen arbelos.

Lemma 3. För likställighetspunkten X i Figur 8 är $BX = \frac{r_1 r_2}{r_1 + r_2 - 1}$ där r_1 och r_2 båda är mellan 0 och 1 och $r_1 + r_2 > 1$.

Bevis. Låt $CX = x$. Likformigheten av trianglarna RXS och DXH ger att $\frac{(1-r_2)/2}{r_1/2} = \frac{x+(1-r_2)/2}{x+1-r_1/2}$, som direkt ger resultatet då $BX = 1 + x$. $\square$

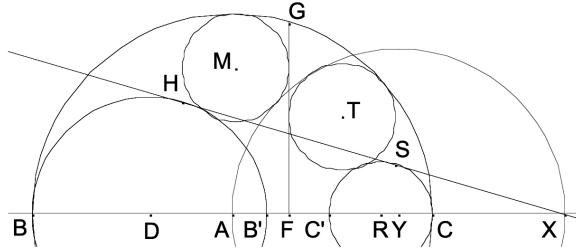
Då likställighetspunkten lätt kan konstrueras² kan den användas för att dra den gemensamma tangenten till cirklarna C_{DB} och C_{RC} . Med hjälp av dessa tangeringspunkter kan potenslinjen konstrueras då den måste passera mittpunkten mellan dessa tangeringspunkter (se Figur 5).

Sats 3. Den gemensamma tangenten till cirklarna C_{DB} och C_{RC} i en öppen arbelos skär BC:s förlängning i punkten X. Cirkeln med diameter AX tangerar då båda tvillingcirklarna (se Figur 9, där FG ligger på potenslinjen till C_{DB} och C_{RC}).

Bevis. I Appendix visas att följande formler ger tvillingcirklarnas medelpunkter (x_M, y_M) och (x_T, y_T) :

$$\begin{aligned} (x_M, y_M) &= \left(\frac{r_2(1+r_1)}{2(r_2+1-r_1)}, \frac{\sqrt{r_1 r_2(1-r_1)}}{r_2+1-r_1} \right) \\ (x_T, y_T) &= \left(\frac{r_2(3-r_1)}{2(r_2+1-r_1)}, \frac{\sqrt{r_2(1-r_2)(1-r_1)}}{r_2+1-r_1} \right) \end{aligned}$$

²Normalerna till BC genom D respektive R skär C_{DB} i P_1 och C_{RC} i P_2 (dvs på övre halv-cirklarna). Linjen genom P_1 och P_2 skär då BC:s förlängning i X. Det finns också andra enkla konstruktioner av potenslinjen.

Figur 9: Cirkeln C_{YX} tangerar tvillingcirkelarna vid potenslinjen i en öppen arbelos. (Y är mittpunkten på sträckan AX.)

För tvillingcirkelarnas radie visas även där att

$$r_M = r_T = \frac{r_2(1 - r_1)}{2(r_1 + r_2 - 1)}.$$

Av Lemma 3 följer att cirkeln C_{YX} har radien

$$r_Y = \frac{r_1 r_2}{2(r_1 + r_2 - 1)} - \frac{1}{4}$$

och att punkten Y därmed har x -koordinaten

$$x_Y = \frac{1}{4} + \frac{r_1 r_2}{2(r_1 + r_2 - 1)}.$$

Med hjälp av Pythagoras sats på trianglarna $MM'Y$ och $TT'Y$ (se Figur 10) följer nu Sats 3 om likheterna

$$y_M^2 + (x_Y - x_M)^2 = (r_y + r_M)^2$$

och

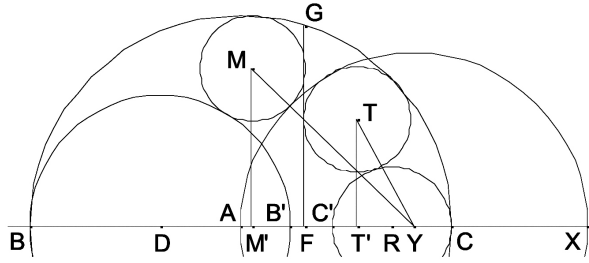
$$y_T^2 + (x_Y - x_T)^2 = (r_y - r_T)^2$$

är uppfyllda, vilket enkelt verifieras genom en direkt algebraisk kalkyl. □

Denna algebraiska kalkyl garanterar alltså resultatet att cirkeln C_{YX} tangerar båda tvillingcirkelarna men ger inte, som Descartes kanske skulle ha uttryckt det, någon insikt i varför det förhåller sig så. Kanske kan någon läsare hitta en rent geometrisk förklaring till detta resultat, dvs ett argument som inte bygger på algebraisk kalkyl.

Att tangeringsegenskapen i Sats 3 även gäller i en arbelos följer direkt genom att välja $r_1 = r_2 = r$ med $0 < r < 1$. Att bevisa denna egenskap direkt i detta enklare fall med en arbelos kan vara en lämplig utmaning i en gymnasieklass.

Figur 10: Rätvinkliga trianglar $MM'Y$ och $TT'Y$ för beviset av Sats 3.

Referenser

- [1] Ulin, B. *Pappus – en proportionernas jonglör*. Normat, 53 (2005), 13-20.
- [2] Ronaess, K. S. *Arkimedes' arbelos*. Normat, 55 (2007), 181-185.
- [3] Eide, M. *Tangerende sirklar og sirkelvektorer*. Normat, 56 (2008), 122-132.
- [4] Danneels, E. & van Lamoen, F. *Midcircles and the Arbelos*. *Forum Geometricorum*, 7 (2007), 53-65.
- [5] Bergsten, C. *Magic circles in the arbelos*. LiTH-MAT-R-2006-12, Department of Mathematics, Linköpings universitet.
- [6] Bergsten, C. *Euklides i nya kläder – om dynamiska geometriprogram*. *Medlemsutskicket, maj 2006*, Svenska matematikersamfundet.

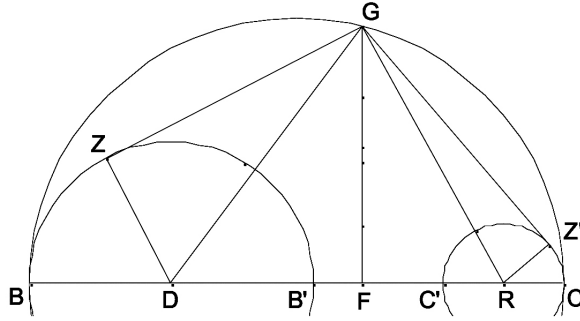
Appendix

För att bestämma potenslinjens läge i den generaliserade arbelosfiguren används Pythagoras sats på de rätvinkliga trianglarna i Figur 11, där $GZ = GZ' = d$ är lika långa tangenter från G till respektive cirkel. Då GD respektive GR är hypotenusa i två olika trianglar fås ekvationssystemet nedan med $BC = 1$, $BB' = r_1$, $BF = a$, $BC' = r_2$, och att $FG = \sqrt{a(1-a)}$. Potenslinjens läge a kan där enkelt lösas ut till $a = \frac{r_2}{r_2 + 1 - r_1}$.

$$\begin{cases} \left(\frac{r_1}{2}\right)^2 + d^2 = \left(a - \frac{r_1}{2}\right)^2 + a(1-a) \\ \left(\frac{1-r_2}{2}\right)^2 + d^2 = \left(\frac{1+r_2}{2} - a\right)^2 + a(1-a) \end{cases}$$

För att bestämma tvillingcirkelnas diameter använder jag Pythagoras sats på de rätvinkliga trianglarna $MM'D$ och $MM'A$ respektive $TT'R$ och $TT'A$ i Figur 12. Detta ger direkt följande två ekvationssystem (det vänstra för den vänstra tvillingcirkeln, det högra för den högra). Här är $y_M = MM'$ och $y_T = TT'$. Observera att samma ekvationssystem fås även då de mindre halvcirkelnas i den generaliserade arbelosfiguren skär varandra (som i Figur 4).

$$\begin{cases} \left(\frac{r_1}{2} + r_M\right)^2 = \left(a - r_M - \frac{r_1}{2}\right)^2 + y_M^2 \\ \left(\frac{1}{2} - r_M\right)^2 = \left(a - r_M - \frac{1}{2}\right)^2 + y_M^2 \end{cases} \quad \begin{cases} \left(\frac{1-r_2}{2} + r_T\right)^2 = \left(\frac{1+r_2}{2} - (a + r_T)\right)^2 + y_T^2 \\ \left(\frac{1}{2} - r_T\right)^2 = \left(a + r_T - \frac{1}{2}\right)^2 + y_T^2 \end{cases}$$

Figur 11: Potenslinjens läge.

Det vänstra ekvationssystemet ger att $r_M = \frac{a(1-r_1)}{2}$ och det högra att $r_T = \frac{r_2(1-a)}{2}$. En insättning här av uttrycket för a ovan bekräftar att

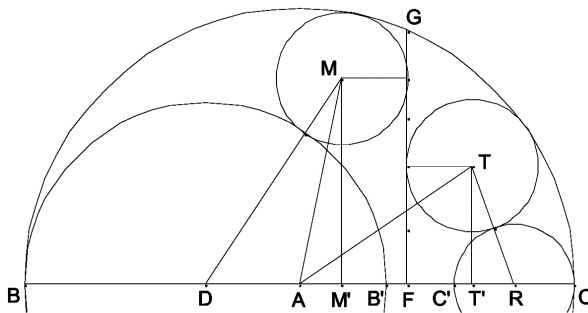
$$r_M = r_T = \frac{r_2(1 - r_1)}{2(r_2 + 1 - r_1)}.$$

Enligt ovan är $MM' = r_1 a(1 - a)$, vilket av symmetriskäl ger $TT' = a(1 - a)(1 - r_2)$. Medelpunkten M för den vänstra tvillingcirkeln får därför koordinaterna

$$\left(\frac{r_2(1 + r_1)}{2(r_2 + 1 - r_1)}, \frac{\sqrt{r_1 r_2(1 - r_1)}}{r_2 + 1 - r_1} \right)$$

och T i den högra

$$\left(\frac{r_2(3 - r_1)}{2(r_2 + 1 - r_1)}, \frac{\sqrt{r_2(1 - r_2)(1 - r_1)}}{r_2 + 1 - r_1} \right).$$

Figur 12: Rätvinkliga trianglar för bestämning av tvillingcirkelnas radie.